

Kolm lugu

HONORÉ DE BALZAC

Kolm lugu

Louis Lambert
Pagendatud
Seraphita

ESTRA

Eesti Transpersonaalne
Assotsiatsioon

Originaali pealkiri:

Louis Lambert, Les Proscrits, Séraphita.

Oeuvres complètes de H. de Balzac. A. Houssiaux, Paris, 1855

(La Comédie humaine, VI volume, II et III parties, Études philosophiques et études analytiques)

Wikisource, 19.01.2017

Tõlkinud Mirjam Lepikult

Toimetanud Anti Saar

Korrektor Evi Laido

Kujundanud Kaarel Kivikangur

© 2023 Eesti Transpersonaalne Assotsiatsioon

Ümbrisel fragment Anderson Debernardi maalilt „Trance Shamanico“.

Kasutatud autori loal.

Trükkinud trükikoda AS Pakett

ISBN 978-9916-9552-1-5

www.transpersonaalne.ee

SISUKORD

<i>Louis Lambert</i>	7
<i>Pagendatud</i>	99
<i>Seraphita</i>	127

Louis Lambert

*Et nunc et semper dilectae dicatum*¹

Louis Lambert sündis 1797. aastal Vendôme'ima väikelinnas Montoire'is, kus tema isa pidas tagasihoidlikku parkalitäökoda, lootes teha pojast oma mantlipärija, ent poisi varakult avaldunud õpihimu pani teda ümber mõtlema. Vanemad hoidsid Louis'd, oma ainsat poega, nii, nagu selliseid lapsi ikka hoitakse, ega püüdnud teda millekski sundida. Kui viieaastase Louis' kätte sattusid vana ja uus testament, mis sisaldavad lugemist mitme raamatu jagu, oli tema saatus otsustatud. Kas võis tema lapselik kujutlusvõime juba mõista pühakirjade saladuslikku sügavust, kas suutis see jälgida Püha Vaimu lendu läbi paljude maailmade? Või võlusid teda üksnes romantilised lood, mida neis idamaistes poeemides küllaga leidis? Või elas tema süütu lapsehing kaasa religioossele ülevusele, mille jumalikud käed on nendesse raamatutesse pannud? Mõned lugejad leiavad meie jutustusest neile küsimustele vastused.

Igatahes oli sel esimesel piiblilugemisel üks tagajärg: Louis kõndis Montoire'is ringi, jahtides kõikjal raamatuid, mida ta ka sai – tänu sellele erilisele veetlusele, mille saladust valdavad ainult lapsed ja millele keegi ei suuda vastu panna. Andununa õpingutele, mille kulgu keegi ei suunanud, sai Louis kümneaastaseks. Tollal oli nekrutite asendajaid raske leida, mistõttu paljud jõukad perekonnad värbasid neid juba varakult, et neist liisuheitmise aegu mitte ilma jääda. Vaeste parkalite varanatukesest ei piisanud aga oma pojale asemiku palkamiseks ning nõnda leidsid nad, et vaimulikukarjäär

1 Nüüd ja alati õrnalt armastatule pühendatud. Balzac pühendas käesoleva teose oma esimesele armastatule Laure de Bernyle. *Tlk*

on ainus seaduslik võimalus poega väeteenistusest päästa. 1807. aastal saatsid nad Louis' tema emapoolse onu juurde, kes oli küree Loire'i-äärses väikelinnas Meris üsna Blois' lähedal. Selline lahendus sobis kõigile: nii õpihimulisele Louis'le kui ka ta vanematele, kes ei tahtnud poja elu sõjas kaalule panna. Pealegi lubasid Louis' õppimisind ja varaküps mõistus loota, et ta võib tulevikus kiriku rüpes õige haljale oksale jõuda. Louis veetis ligi kolm aastat onu juures, kes oli vana ja üsna haritud oratoriaan, ning lahkus sealt 1811. aasta algul, et astuda Vendôme'i kolleegiumisse, kuhu ta võeti vastu tänu proua de Staëlile,² kes tema õppemaksu tasus.

Lambert'ist sai selle kuulsa naise kaitsealune juhuse tahtel või ehk tänu jumalikule ettehooldusele, mis oskab alati unarusse jäetud geeniuustele teed sillutada, ehkki meie, kelle pilk jääb pidama inimlike asjade pealispinnal, näeme sääraustes kokkusattumustes, mida suurvaimude elus nii sageli ette tuleb, täiesti loomulike asjade tagajärge. Enamikule biograafidest paistab geniaalse inimese pea kõrguvat halli massi kohal otsekui kaunis lill, mille sära tõmbab endale nurmel uitava botaaniku pilgu. See võrdlus kehtib täiesti ka Louis Lambert'i elukäigu kohta. Vaheajad, mille onu talle õpin-gutest andis, veetis ta tavaliselt vanematekodus, kuid selle asemel, et teiste koolipoiste kombel anduda tolele õndsale *farniente*'le,³ mis ahvatleb meid igas elueas, võttis tema juba varavalgel leiva ja raamatud kaasa ning pages metsa lugema ja mõtisklema, et mitte kuulata sedavõrd pingelisi õpinguid hädaohtlikeks pidava ema manitsusi. Oh, imetlusväärne emainstinkt! Selleks ajaks oli lugemisest saanud Louis'le omamoodi nälg, mida mitte miski ei saanud kustutada. Ta neelas aplalt igasuguseid raamatuid, ahmis vahet tegemata usulise, ajaloolise, filosoofilise ja loodusteadusliku sisuga teoseid. Ta on mulle öelnud, et tundis isegi sõnaraamatute lugemisest kirjeldamatut naudingut, kui parajasti midagi muud käepärast polnud, ning mul polnud raske teda uskuda. Milline õpilane poleks siis ennast korduvalt löbustanud mõne tundmatu sõna tõenäolise tähenduse otsimisega? Ühe või teise sõna analüüs, selle füsiognoomia ja etümoloogia andsid Lambert'ile ainek pikkaajaks meelisklusteks. Ainult et need ei sarnanenud selle instinktiivse mõtlemisega, mille abil laps erinevate elunähtustega harjub ning oma moraalseid ja kehalisi tajusid karastab, omandades nõnda

2 Anne Louise Germaine de Staël (1766-1817), prantsusekeelne Šveitsi kirjanik ja ühiskonnategelane. *Tlk*

3 *Farniente* – oleskelu, mittemidagitegemine itaalia keeles. *Tlk*

tahes-tahtmata haridust, mis hiljem kannab vilja niihästi tema mõistuses kui ka iseloomus. Louis asus faktide kallale ja seletas neid, olles tunginud endale loomupärase läbinägelikkusega niihästi nende alg- kui ka lõpp-põhjustesse. Nõnda suutis ta juba neljateistkümneaastaselt kergesti luua ideid, mille sügavus minule alles palju hiljem ilmsiks sai – selles avaldus üks neist kohutavatest mängudest, mida Loodus endale aeg-ajalt lubab ning mis andis märku Louis' taolise olevuse erandlikkusest.

Oma lugemiselamustest kõneldes ütles ta mulle: „Sageli käisin ma võrratutel reisidel, laskudes mõne sõna pardal mineviku sügavustesse just nagu putukas, kes ulbib rohukõrrel sinna, kuhu jõgi teda kannab. Alustasin Kreekast, jõudsin Rooma ja seilasin läbi uusaja avaruste. Kui toreda raamatu saaks kirjutada üheainsa sõna elust ja seiklustest jutustades! Küllap kannab see mitmesuguseid jälgi sündmustest, mille käigus seda on kasutatud; eri paigus on sõna esile kutsunud erinevaid ideid; ja kas poleks veel suurem saavutus see, kui käsitleda sõna kõigist kolmest küljest – hinge, ihu ja liikumise vaatepunktist? Kui jätta kõrvale sõna funktsioonid, selle toimed ja teod, kas ei vajuks me juba sellestki mõõtmatusse mõtteookeani? Kas ei anna suuremale osale sõnadest värvingut ideed, mida nad väliselt esindavad? Millisele geeniuusele me need võlgname! Kui üheainsagi sõna loomine nõuab nii suurt mõistust, kui vana on siis inimkõne tervikuna? Tähemärkide ühendus, nende vormid ja kuju, mille nad sõnale annavad, joonistavad iga rahva iseloomu järgides väga täpselt välja need tundmatud olevused, kelle pärand meis edasi elab. Kes pakuks filosoofilise seletuse sellele, kuidas mindi aistimiselt üle mõtlemisele, mõtlemiselt lausutud sõnale ja sealt edasi sõna hieroglüüfilisele väljendusele, hieroglüüfidelt alfabeedile, alfabeedilt kaunile kirjalikule eneseväljendusele, mille ilu peitub terves reas kõnekujundites, mille reetorid on klassidesse jaganud ja mis on otsekui mõttelised hieroglüüfid? Kas ei määranud inimlike mõtete iidne väljendamine loomakujutiste kaudu kindlaks esimesi märke, mida idamaised rahvad oma keelte kirjapanekuks kasutasid? Pealegi, kas pole see iidne väljendusviis jätnud traditsioonide kaudu mõnda jälge ka tänapäevastes keeltesse, milles kõigis ju peitub veel sugemeid rahvaste ürgsest keelest – sellest majesteetlikust ja pidulikust keelest, mille suursugusus kahaneb sedamööda, kuidas ühiskonnad vananevad? Sellest keelest, mille järelkajad on veel nii kõlavad heebrea piiblis ja imekaunid Kreekas, ent nõrgenevad üha üksteisele järgnevate tsivilisatsioonide arenguteel? Kas oleme sellelt iidset Vaimult pärinud saladused, mida igasugune inimkõne endas kätkeb?

Kas ei ole sõna „tõde“⁴ kuidagi uskumatult sirgjooneline? Kas ei kanna see lühike heli, mida ta lausumine nõuab, endas ähmast pilti süütust alastusest, tõe lihtsusest igas asjas? Sellest sõnast hõngub mingit kummalist värskest. Ma tõin näiteks abstraktset ideed tähistava sõna, sest ei tahtnud seletada probleemi mõne sellise sõna abil, mis teeks kõik liiga lihtsasti mõistetavaks, olgu või sõnaga „lend“⁵, mis kõneleb kõigiti meie meeltega. Kuid kas pole iga sõnaga sama lugu? Kõik nad kannavad endas seda elavat väge, mille nad hingelt saavad ning mille nad hingele tagasi annavad – müsteeriumides, mis sünnivad mõtlemise ja kõne kulgedes ning nende imelises vastasmõjus. Kas ei meenuta see armastajat, kes ammutab kallima huulilt niisama palju armastust, nagu ise vastu annab? Ainuüksi oma ilmega kutsuvad sõnad meie ajus ellu olendeid, kes kannavad neistsamadest sõnadest rüüd. Ja just nagu kõigil teistel olenditel, nõnda on ka sõnadel üksainus koht, kus nende omadused saavad täiel määral toimida ja valla laotuda. Aga see teema võib olla terve omaette teadus!“ Seepeale kehitas ta õlg, otsekui tahtes öelda: „Me oleme ühtaegu liiga suured ja liiga väikesed!“

Lugemisvarast, millega oma kirge rahuldada, polnud Louis’l, muide, kunagi puudust. Meri küreele kuulus ligikaudu paar-kolm tuhat raamatut. See varandus oli tekkinud revolutsiooni ajal ümbruskonna kloostrites ja lossides toime pandud rüüstamiste tulemusena. Vande andnud preestrina⁶ oli ta võinud välja valida parimad teosed väärtuslikest kogudest, mida tollal kaalu järgi müügile pandi. Kolme aastaga oli Louis Lambert omandanud kõigi nende raamatute sisu, mis tema onu raamatukogus lugemist väärisid. Loetu mõtte omandamine oli tema puhul muutunud iseäralikuks fenomeniks – ta silmad haarasid seitse-kaheksa rida ainsa hetkega ning tema mõistus tabas nende tähenduse niisama väledalt, nagu liikus tema pilk. Tihti piisas talle ainsast sõnast, et kogu lause tuuma tabada. Tema mälu oli võrratu. Ta mäletas ühtviisi hästi nii loetud ideid kui ka neid, mille oli omandanud mõtiskledes ja vesteldes. Kõik jäi talle meelde: kohad ja nimed, ajad, asjad ja välimus. Vähe sellest, et ta suutis soovi korral kõike meenutada – ta nägi asju oma vaimusilmas just sellises asetuses, valguses ja värvides, nagu need olid hetkel, mil ta neid esimest korda märkas. Seesama

4 Prantsuse keeles sõna *vrai*. *Tlk*

5 Prantsuse keeles sõna *vol*. *Tlk*

6 1789. a revolutsiooni käigus kohustati preestreid vanduma truudust vabariigile ja konstitutsioonile; vande andmisest keeldunutel ei lubatud jumalateenistusi pidada. *Tlk*

võime hõlmas ka vähimaidki arenguid vaimuelus. Enda sõnul mäletas ta mitte üksnes mõtete asukohta raamatus, kust ta oli need võtnud, vaid ka oma hinge seisundeid möödanikus. Niisiis oli tal see erakordne privileeg, et ta võis mälus taas läbida kogu oma vaimu elu ja teekonna, alustades kaugeimas minevikus omandatud ideedest ja lõpetades kõige viimasena pähe tulnud mõtetega, olgu siis tegemist kõige ähmasemate või kõige selgemate arusaamadega. Tema aju, mis oli juba varajases nooruses harjunud inimlike jõudude koondamise keeruka mehhanismiga, tõi mälust, sellest rikkalikust laost, välja hulganisti imetlusväärselt tõetruid ja värskeid pilte, millest ta siis oma aredates mõtisklustes toituis.

„Kui ma vaid soovin,“ ütles ta mulle keelepruugis, mis oli tänu rikkalikule mäluvarale muutunud eakohatult väljapeetuks, „katan silmad looriga ja tõmbun otse endasse; sealt leian pimekambri, kus looduse sündmused ilmuvad uuesti ning isegi puhtamal kujul võrreldes sellega, millisena ma neid algul väliste meeltega tajusin.“

Kaheteistkümnendaastaselt oli tema kujutlusvõime pideva harjutamise tulemusena arenenud nii kaugele, et tal võisid pelgalt loetu põhjal tekkida asjadest sedavõrd täpsed ettekujutused, et nõnda tema hinges sündinud pildid polnud põrmugi vähem elavad päriselt nähtuist. Võib-olla saavutas ta selle analoogiat kasutades, võib-olla aga oli talle antud teatav teine nägemine, mille abil ta loodust hoomas.

Ühel päeval ütles ta mulle: „Austerlitz'i lahingu kohta lugedes nägin kõike, mis seal juhtus. Kahuripaugud ja sõdurite karjed kaikusid mu kõrvus ja panid sees keerama. Tundsin püssirohu lõhna, kuulsin hobuste ja inimeste hääli. Imetlesin lagendikku, kus rahvaste armeed kokku pörkasid, otsekui oleksin seisnud ise Santoni harjal. See vaatepilt äratas minus õudu otsekui lehekülgl ilmutusraamatust.“

Niimoodi, kõigest jõust lugemisele pühendudes lakkas ta teatud mõttes oma füüsilist elu teadvustamast ning eksisteeris veel vaid siseelundite kõikvõimsa mangu toel, mille võimekus oli mõõtmatult kasvanud. Ta jättis, nagu ta ise ütles, *ruumi endast maha*. Kuid ma ei soovi tema vaimuelu faaside kirjelduses ette rutata. Tahtmatult olengi juba muutnud järjekorda, milles pean laskma lahti rulluda selle inimese lool, kes kandis kogu oma aktiivsuse üle mõtlemisse, just nagu teised pühenduvad täielikult tegutsemisele.

Tal oli suur tung lugeda müstilise sisuga teoseid. „*Abyssus abyssum*,“⁷ lausus ta mulle. „Meie vaim on kuristik, mis on kuristikes nagu oma kodus. Lapsed, täiskasvanud või vanurid – kõiki paeluvad saladused, ükskõik mis kujul need ka ilmnevad.“ See eelistus sai talle saatuslikuks, kui me muidugi tohime otsustada tema elu üle tavaliste seaduste järgi ning mõõta teise õnne meie endi mõõdupuu või ühiskondlike eelarvamustega. Kirglik huvi taevaste asjade vastu ja *mens divinior*⁸ (veel üks väljend, mida ta sageli kasutas) said ehk alguse esimestest onu juures loetud raamatutest. Pärast piiblit luges ta Püha Teresat ja madam de Guyoni. Just nemad osutasid tema tulevase intellekti uudseviljadeks, just nemad harjutasid tema hinge nende eredate elamustega, mis on ühtaegu nii ekstaasi saavutamise vahend kui ka selle tagajärg. Selline õpe, see kirglik huvi haris tema südant, puhastas ja õilistas seda, pani teda ihalema jumalikku loomust ning õpetas talle seda peaaegu naiselikku tundepeenust, mis on suurmeestele vaistlikult omane. Võib-olla polegi nende ülevus miski muu kui vajadus pühenduda, vajadus, mis iseloomustab eeskätt naist, ainult et suurmehed kannavad selle üle suurtele asjadele. Tänu neile esimestele mõjutustele ei suutnud kolleegium Louis'd rikkuda. Nõnda neitsilikult õilsad meeled rikastasid paratamatult tema südameverd ja kasvasid tema mõtlemisvõimet.

Paruness de Staël, kes oli Pariisist välja saadetud ning pidi viibima sellest vähemalt neljakümne ljöö kaugusel, veetis üsna mitu kuud oma paguluspõlvest ühes mõisas Vendôme'i lähistel. Ühel päeval jalutas ta pargiserval ning kohtas seal kehvast riides parkalipoega, kes oli ülepea raamatusse süüvinud. See raamat oli „Taeva ja põrgu“⁹ tõlge. Tol ajal teadsid Prantsusmaal Swedenborgi¹⁰ nime ainult härrad Saint-Martin ja Gence¹¹ ning veel mõned poolenisti saksa päritolu Prantsuse kirjanikud. Üllatunud proua de Staël kahmas lapse käest raamatu sellise ägedusega, mis iseloomustas kõiki ta küsimusi, pilke ja liigutusi tervikuna. Siis vaatas ta Lambert'i ja küsis:

7 Kuristike kuristik. *Tlk*

8 Jumalik vaim. *Tlk*

9 Swedenborgi peateos, kus ta väidab, et on olemas inglitega asustatud nähtamatu maailm – vaheaste inimeste ja jumaluste vahel. *Tlk*

10 Emanuel Swedenborg (1688–1772), rootsi teadlane, kristlik müstik ja filosoof. Temast on pikemalt juttu käesoleva kogumiku jutustus „Seraphita“. *Tlk*

11 Louis Claude de Saint-Martin (1743–1803), müstikust filosoof; Jean Baptiste Modest de Gence (1755–1840), müstikahuviline poeet ja kirjanik. *Tlk*

„Kas sa saad sellest aru?“

„Kas teie palute jumalat?“ küsis laps vastu.

„No... jah“

„Ja kas teie saate temast aru?“

Paruness jäi viivuks vakka, istus siis Lambert'i kõrvale ja alustas vestlust. Kahjuks ei ole mu mälu kogu oma mahust hoolimata kaugeltki nii täpne nagu mu kaaslasel, mistõttu ma ei mäleta nende jutuajamisest midagi peale nende esimeste sõnade. Kuid kohtumine jättis proua de Staëlile sügava mulje. Lossi naastes rääkis ta sellest vähe, hoolimata suurest eneseväljendamisvajadusest, mis tema puhul oli taandunud ülemääraseks sõnaohtruseks. Ometi paistis ta äsja juhtunule pingsalt mõtlevat. Ainus veel elav inimene, kes seda seika mäletab ja kellelt ma pärsin nende nappide sõnade järele, mida proua de Staël tol hetkel poetas, suutis pärast pikemat peamurdmist meenutada, et paruness oleval öelnud Lambert'i kohta: „Ta on tõeline nägija.“ Kuid Louis ei õigustanud kõrgseltskonna silmis sugugi neid suuri lootusi, mida ta oli oma eestkostjas äraatanud. Nõnda hakati talle osaks saanud lühiajalist soosingut pidama pelgalt naise kapriisiks, kunstiinimestele üldiselt omaseks fantaasiaks. Proua de Staël tahtis säästa Louis Lambert'i keisri ja kiriku teenimisest, et poiss saaks järgida üllast saatust, mis ilmselt pidi teda ees ootama, ning tegi temast justkui mingi uue Moosesi, kes on vetevoogudest päästetud. Enne ärasõitu palus ta ühel oma sõbral, härra Corbignyl, kes oli tollal Blois' prefekt, saata see Mooses, kui aeg käes, õppima Vendôme'i kolleegiumi. Paistab, et hiljem paruness unustas selle. Louis astus kolleegiumisse umbes neljateistkümnendaastasena 1811. aasta algul ning pidi sealt lahkuma 1814. aasta lõpul, olles filosoofia-kursuse läbinud. Ma ei usu, et heategijanna oleks talle endast õpingute vältel kordagi märku andnud – kui muidugi üldse nimetada heateoks seda, et ta maksis kolm aastat lapse kooliraha, mõtlemata samas tema tulevikule ning kallutades ta kõrvale eluteelt, kus ta ehk oleks oma õnne leidnud. Ometi olid niihästi proua de Staëli mõtlematus kui ka heldus tingitud toonastest oludest ja Louis Lambert'i enda iseloomust. Inimene, kelle ta valis enda ja poisi vahemeheks, lahkus Blois'st just siis, kui Louis kolleegiumi lõpetas. Sel ajajärgul aset leidnud poliitilised sündmused annavad piisava õigustuse tegelasele, kes parunessi hoolealusele eriti palju tähelepanu ei pööranud. „Corinne“ autor ei kuulnud oma väikesest Moosesest enam kunagi. Sada luidoori, mille ta oli andnud härra Corbignyle, kes minu teada aastal 1812 suri, ei olnud piisavalt suur summa, et jääda meelde parunessile, kelle tormine hing leidis endale 1814. ja 1815. aasta pöördelistes sündmustes teise tegevusvälja, mis neelas kogu ta tähelepanu. Louis Lambert oli

tollal liiga vaene ja liiga uhke, et otsida üles oma heategijanna, kes kõikjal Euroopas ringi reisis. Siiski läks ta jalgsi Blois'st Pariisi, et parunessi näha, kuid õnnetuseks saabus ta just tolle surmapäeval. Kaks kirja, mille Lambert oli kirjutanud, jäid vastuseta. Niisiis säilisid proua de Staëli head kavatsused Louis' suhtes üksnes mõne nooruki mälus, keda, nagu mindki, see imepärane lugu oli vapustanud. Vaid meie kolleegiumis õppinud suudaksid mõista, kuidas uue õpilase saabumine meile tavaliselt mõjus ja millise erilise mulje pidi Lambert'iga juhtunu meile jätma.

Et anda ettekujutust uuest elust, mis Lambert'i kolleegiumis ees ootas, tuleb siinkohal pisut tutvustada selles varasemal ajal pooleldi militaarses, pooleldi religiooses õppeasutuses kehtinud vanamoodsat korda. Enne revolutsiooni oli oratoriaanide ordu, just nagu jesuiididki, pühendunud noorsoo hariduse edendamisele ning mõnel pool jätkasidki nad jesuiitide tööd. Neile kuulus provintsidest arvukalt õppeasutusi, millest kuulsaimad olid kolleegiumid Vendôme'is, Tournonis, La Flèche'is, Pont-le-Voy's, Sorrière'is ja Juillys. Nii palju, kui mina tean, valmistati Vendôme'is, just nagu teisteski kolleegiumides, ette ka kadette, keda ootas ees sõjaväelase karjäär. Konvendi määrus, millega kogu õpetajaskond laiali saadeti, avaldas Vendôme'i kolleegiumile üsna vähe mõju. Kui esimene kriis möödus, saadi oma hooned tagasi. Mõningad ümbruskonda laiali pagenud oratoriaanid naasid ning taastasid kooli endises majas, kehtestades ühtlasi vanad reeglid ja harjumused, kombed ja tavad, mis andsid sellele õppeasutusele ilme, mis polnud võrreldav mitte ühegi lütseumiga, kus ma hiljem õppisin.

Kolleegium paiknes kesklinnas, otse sealkandis veel kitsukese Loire'i jõe kaldal; nõnda moodustas avar, muust maailmast rangelt müüridega eraldatud ala, kus olid sedasorti asutusele vajalikud hooned nagu kabel, teater, laatsaret ja pagarikoda, lisaks aiad ja kanalid. Vendôme'i kolleegium oli Prantsusmaa keskosa mainekaim õppeasutus, kuhu tuli õpilasi nii ümbruskonna provintsidest kui ka kaugelest kolooniatest. Seega ei saanud vanemad pika vahemaa tõttu eriti sageli lapsi vaatamas käia. Lisaks ei lubatud õpilastel vaheaegadel koolist lahkuda. Sisseastunud õpilased ei saanudki koolist välja enne, kui olid õpingutega lõpule jõudnud. Mõnikord käidi küll pühade isade juhtimisel linnas jalutamas, kuid kogu ülejäänud elu oli korraldatud kloostrikorra eeliseid silmas pidades. Minu õpiajal olid mälestused *korrektorist*¹² alles üsna värsked ning klassikaline nahkrihm

12 Koolitöötaja, kelle ülesandeks oli õpilastele ihunuhtlust anda. *Tlk*

täitis auga oma kohutavat rolli. Vanast programmist olid üle võetud niihästi vaimselt kui ka füüsiliselt heidutavad karistused, mille jesuiidid olid omal ajal välja mõelnud. Ettenähtud päevadel pidid kõik oma vanematele kirjutama, samuti pihil käima. Seega olid meie patud ja tundmused rangetele reeglitele allutatud. Kõigel lasus kloostrikorra pitser. Mäletan teiste vana korra jäänukite seas ka ülevaatust, mille pidime igal pühapäeval läbi tegema. Panime selga paraadvormi ja seisime suurel väljakul rivis nagu sõdurid, oodates kahte direktorit, kes saabusid varustajate ja abiõpetajate saatel, et kontrollida meie riietust, hügieeni ja moraali.

Kaks-kolmsada õpilast, keda kolleegium majutada sai, olid vana tava kohaselt jagatud nelja jakku, mida kutsuti vastavalt väikesteks, noorteks, keskmisteks ja vanemateks. Väikesed käisid seitsmendas ja kaheksandas klassis, noored kuendas, viiendas ja neljandas klassis, keskmised kolmandas ja teises. Esimeses klassis õppisid vanemad poisid retoorikat, filosoofiat, matemaatikat, füüsikat ja keemiat. Igal kooliastmel oli oma hoone, oma klassiruumid ja oma õueala suurel ühisväljakul, kuhu avanesid õpperuumide ukсед ja mille ääres asus ka söögisaal ehk refektoorium. Viimane oli igati vana mungaordu vääriiline ning mahutas korraga kogu koolipere. Erinevalt teiste õppeasutuste kasvandikest võisime meie söögi ajal vestelda ning oratoriaanlik sallivus lubas meil oma maitse järgi toidupalu vahetada. Selline „toidukaubandus“ oli alati üks meie kooliaastate suurematest rõõmudest. Kui keegi keskmistest õpilastest, kes istus oma laua otsas, eelistas lätseportsu magustoidule (seegi oli menüüs), anti piki laudu edasi sõnumit: „Magustoit lätsete eest!“, kuni keegi maiasmokk sellega nõustus. Siis saadeti tema lätsete käest kätte selle palujani ning viimase magustoit liikus sama teed pidi lätseannetajale. Segadust ei tekkinud kunagi. Kui sarnaseid palveid juhtus olema palju, anti igale oma number ja öeldi: „Esimesed lätsete esimese magustoidu eest.“ Lauad olid pikad ning pidev „kaubavahetus“ pani kõik kihama. Me rääkisime, sõime ja tegutsesime erakordse innuga. Kolmesaja nooruki jutuvada, taldrikuid vahetavate, roogasid serveerivate, leiba jagavate teenrite sagin ning inspektorite ülevaatused tegid Vendôme'i refektooriumist omasuguste seas kordumatu vaatamängu, mis külastajaid alati hämmastas.

Kergendamaks meie elu, millest puudusid perekondlikud hellitused ja igasugune suhtlus välismaailmaga, lubasid pühad isad meil tuvisid pidada ja aiamaad harida. Paar-kolmsada tuvilat, tuhatkond tuvi, kes pesitsesid kõikjal välismüüri ääres, ligikaudu kolmkümmend aiamaalappi – see kõik pakkus söömaegadest veel kummalisemat vaatepilti. Kuid me ei jõua siinkohal jutustada kõigist eripäradest, mis tegid Vendôme'i kolleegiumist

nõnda ainulaadse õppeasutuse ning jätsid ohtrasti mälestusi neile, kelle lapsepõlv seal möödus. Kes meist ei meenutaks nüüdki sealse kloostrielu veidrusi heldimusega, hoolimata vaevarikastest õpingutest? Jalutuskäikudel salamahti ostetud maiustused, luba vaheaegadel kaarte mängida ja teatrietendusi lavastada, vembud ja vabadused, mida meie üksildus sünnitas; siis veel sõjaväeline muusika, viimane jälg kunagistest kadettidest; meie akadeemia, kaplan, preestritest õpetajad; lõpuks meie erilised mängud, mõni lubatud, mõni keelatud: võidujooksud koturnidel, talvised pikad liurajad, gallialike puukottade klobin ja eelkõige äri, mis käis meie jaoks kolleegiumi hoovis avatud poekeses. Seda pidas omamoodi isand Jacques,¹³ kellelt nii suured kui ka väikesed võisid kataloogi järgi tellida karpe, koturne, tööriistu, tuvisid (kaelustuvisid ja karvasjalgeid), missaraamatuid (mida küll osteti harva), sulenugasid, paberit, sulgi, pliiatseid, iga värvi tinti, palle, kuulikesi ja lõpuks veel ilmatul hulgal lapse fantaasiat paeluvaid pisiasju, alates tuvisoustist, mida valmistati lindudest, kelle pidime tapma, kuni savipottideni, milles hoidsime hommikueineks õhtusöögist üle jäänud riisi. Vaevalt on keegi meist oma õnnetuseks unustanud, kuidas see poeke, mis avati meie jaoks pühapäeval vabal ajal ning kuhu me kõik järgemööda oma taskuraha jätsime, südame põksuma pani. Kuna aga summad, mille vanematelt oma väikesteks lõbustusteks saime, olid õige napid, pidime tegema valikuid kõigi nende asjade vahel, mida me hinged nõnda palavalt ihkasid. Mõelgem noorele abielunaisele, kes saab värskes armutuhiinas mehelt kaksteist korda aastas kukrutäie kulda – kena summa oma tujude täitmiseks. Kas unistas temagi niisama paljude ostude tegemisest, millest igaüks neelaks kogu summa, nagu meie murdsime pead iga kuu esimese pühapäeva eelõhtul? Öistes unelmates omandasime kuue frangi eest põhjatu poekese kõik aarded ning missa ajal olid need salajased arvutused segatud igasse meie vastulaulmisse. Kas saab keegi meist meenutada, et tal oleks kordki jäänud mõni *son* ka kuu teiseks pühapäevaks? Ja lõpuks, kes meist poleks isegi juba nõnda varakult allunud ühiskonna seadustele, mis panevad meid haletsema, abistama või põlastama heidikuid, kelle vaesed või kooneritest vanemad on rahata jätnud?

Kes iganes vaevub endale ette kujutama eraldatust, mis valitses väikelinna keskel asuvas suures kolleegiumis kõigi ta kloostri tüüpi hoonete ning nelja „kastiga“, millesse meid oli hierarhiliselt paigutatud, see suudab

13 Tegelane Molière'i komöödiast „Ihnuskoi“, kes teenis oma isandat ühtaegu koka ja kutsarina; kujundlikus mõttes: meister iga töö peale. *Tlk*

ühtlasi mõista, millist huvi pidi meis äratama iga uustulnuk – otsekui oleks laevale ilmunud mõni tundmatu reisija. Isegi õukonnale esitletavat noort hertsoginnat ei taba sedavõrd karm kriitika, nagu sai osaks igale uuele õpilasele kõigi tema klassikaaslaste poolt. Õhtusele palvusele eelneval vabal ajal hoidis meil silma peal üks kahest pühast isast, kes pidid teineteist nädala kaupa selles töös välja vahetama. Pugejad, kel oli kombeks temaga juttu ajada, kuulsid esimestena autoriteetsest allikast sõnumit: „Homme tuleb teile uus õpilane!“ Otsemaid kaikus kõigis õuedes hüüd: „Uus! Uus!“ Kõik poisid tormasid regendi¹⁴ ümber kokku ja hakkasid pinnima: „Kust ta tuleb? Mis ta nimi on? Mis klassi ta läheb?“ jne.

Louis Lambert'i saabumisest sai „Tuhande ja ühe öö“ vääriline muinasjutt. Õppisin tollal neljandas klassis, seega „noorte“ seas. Meid õpetasid kaks regenti, keda me siiski vana tava järgi pühadeks isadeks kutsusime, olgugi et nad polnud vaimulikud. Minu ajal töötas Vendôme'is ainult kolm tõelist oratoriaani, keda võis täie õigusega nõnda nimetada. 1814. aastal lahkusid nad kolleegiumist, mis oli samm-sammult ilmalikustunud, ning leidsid pelgupaiga mõne kolkakiriku altari juures, nagu oli juhtunud ka Meri küreega. Isa Haugoult, kes tol nädalal regendikohuseid täitis, oli üpris hea inimene, ainult et mitte eriti suurte vaimuannetega; tal puudus taktitunne, mida on nii hädasti tarvis selleks, et mõista erineva iseloomuga lapsi ning määrata igapähele kohane karistus.

Niisiis, isa Haugoult tegi väga meelsasti juttu neist uskumatutest sündmustest, mille tagajärjel pidi meile järgmisel päeval saabuma kõige erakordsem uustulnuk. Mängud jäeti kohe pooleli, kõik „noored“ õpilased kogunesid hiirvaikselt kuulama lugu Louis Lambert'ist, kelle proua de Staël oli leidnud metsaservalt otsekui mõne taevast alla kukkunud meteoriidikillu. Härra Haugoult pidi meile seletama sedagi, kes on proua de Staël. Tol õhtul tundus ta mulle täiesti üleloomuliku olendina. Hiljem nägin küll Gérard'i¹⁵ maali „Corinne“, millel kunstnik on kujutanud modelli, proua de Staëli ennast, väga suursuguse ja kauni naisena, aga paraku selgus, et mu enda fantaasia viljana sündinud ideaalne naine oli temast nii kaugelt üle, et jättis mu teadvuses tõelise proua de Staëli alatiseks varju; see ei muutunud isegi siis, kui lugesin tema vägagi mehhist raamatut „Saksamaast“. Kuid ka Lambert paistis meile tol hetkel tõelise imena. Kui kolleegiumi

14 Regentideks nimetati vana režiimi aegseid kolleegiumide professoreid. *Tlk*

15 François Gérard (1770–1837), prantsuse neoklassitsistlik maalikunstnik. *Tlk*

õppedirektor härra Marechal oli tema teadmisi kontrollinud, kaalus ta isa Haugoult' sõnul isegi, kas mitte panna teda kohe vanemate õpilaste sekka. Lambert'i ladina keele oskus polnud aga küllalt hea, mistõttu ta paigutati siiski neljandasse klassi; eelduste kohaselt pidi ta nangunii edaspidi läbima kaks klassi ühe aastaga ning sedavõrd suure erandina tuli ta vastu võtta akadeemiasse.

*Prob pudor!*¹⁶ Meil saab olema au näha noorte õpilaste seas punase lindiga chitud kuube, mida kannavad Vendome'i akadeemikud. Viimastel olid suured eesõigused: nad sõid sageli direktoriga samas lauas ning korraldasid kaks korda aastas oma kirjandusõhtu, millel meiegi osalesime ja nõnda nende loominguga tutvusime. Akadeemik – see oli suurmees miniatuuris. Iga vandomlane, kes tahab olla aus, peab tunnistama, et hilisemas elus ei äratanud isegi suure Prantsuse Akadeemia pesuehtsad akadeemikud temas nii suurt imetlust nagu need lapshiiglased, keda eristasid teistest meie akadeemia aumärgid: rist ja hindamatu väärtusega punane lindike. Väga raske oli saada selle kõrgeaulise rühma liikmeks enne teise klassi jõudmist, sest vaheaegadel pidid akadeemikud igal neljapäeval korraldama avatud üritusi, kus kandsid ette oma luule- ja proosaloomingut, läkitusi, traktaate, tragöödiaid, komöödiaid – loometöid, mille mõistmiseks nooremate klasside õpilasi võimeliseks ei peetud. Mulle jäi kauaks meelde jutt pealkirjaga „Roheline eesel“, mis minu meelest oli meie „väikese“ akadeemia väljapaistvaim teos. Neljanda klassi õpilane ja akadeemik! Meie sekka saabub neljateistkümneaastane laps, kes on juba poeet, proua de Staëli lemmik, isa Haugoult' sõnul tulevane geenius; imetegija, nooruk, kes suudab kirjutada valmis proosapala või tõlke samal ajal, mil meid tundidesse kutsutakse, ning saab kõik õppetükid selgeks neid vaid ühe korra lugedes. Louis Lambert ajas meid kõiki segadusse. Meie niigi lõõmavale kujutusvõimele andis hoogu juurde see, et ka isa Haugoult'd piinas uudishimu ja kärsitu ootus näha uustulnukat juba oma silmaga.

„Kui tal on tuvid, siis tuvat igatahes mitte, uute jaoks ei jätku ruumi! Pole midagi parata!“ rääkis pois, kellest sai hiljem tuntud põllumees.

„Kelle kõrval ta istuma hakkab?“ küsis teine pois.

„Oh, kuidas ma tahaksin olla tema „veli!“¹⁷ hüüdis erutatult keegi kolmas.

16 Ülekantud tähenduses: püha müristus! *Tlk*

17 Originaalis *faisant*. *Tlk*

Sõna „veli“ kuulus ainult meie kolleegiumi slängi ja seda on raske lahti seletada. See tähistas meie lapsepõlve rõõmude ja murede vennalikku jagamist, igasugu ühiseid huve, millest sündis hulganisti näaklusi ja ärareppimisi, kaitse- ja ründeliitude kokkuleppeid. Kummalisel kombel ei juhtunud minu ajal, et „velled“ oleksid olnud kaks lihast venda. Kui tundeelu on inimese jaoks esikohal, siis võib-olla kardab ta millestki ilma jääda, tegemata vahet loomulikul ja ise leitud kiindumusel.

Isa Haugoult' tolle õhtu jutustus jättis mulle kogu lapsepõlve kõige eredama mulje, millega annab võrrelda vast üksnes „Robinson Crusoe“ lugemist. Arvan isegi, et just mälestus noist imelistest elamustest aitas mul hiljem avastada erinevused mõjus, mida sõnad igal kuulmisel tekitavad. Sõnas ei ole mitte midagi absoluutset; meie mõjutame sõna rohkem, kui sõna meid; sõna jõud peitub kujutluspiltides, mida ta meis esile kutsub ja mida me antud sõnaga seostame. Kuid selle nähtuse käsitlus nõuab suuri edasiarendusi, mis ei puutu käesolevasse teemasse.

Suutmata uinuda, vestlesin magalas tükk aega selle erakordse olevuse üle, kes pidi järgmisel päeval meie sekka saabuma, oma naabri Barchou de Penhoëniaga,¹⁸ kellest sai esialgu ohvitser ja hiljem sügavate filosoofiliste vaadetega kirjanik. Ta ei eksinud ei endale määratud saatuse ega ka juhuse mängu osas, mis tõi samasse klassi, samasse koolipinki ja sama katuse alla kokku need kaks ainsat Vendôme'i õpilast, kelle kuulsus pole tänase päevani tuhmunud. Fichte tõlkija, Ballanche'i¹⁹ sõber ja tõlgendaja tegeles juba tollal, nagu minagi, metafüüsiliste küsimustega. Vatrassime sageli Jumalast, meist endist ja loodusest. Ta kaldus tollal pürronismi. Kiivalt oma rolli säilitada soovides seadis ta Lambert'i võimed kahtluse alla, ent mina olin hiljuti lugenud „Kuulsaid lapsi“²⁰ ning esitasin talle ohrtralt vastunäiteid, tsiteerides noort Montcalmi, Pico della Mirandolat, Pascali ja veel tervet rida varaküpseid mõtlejaid – kuulsaid anomaaliad inimvaimu

18 Parun Auguste Théodore Hilaire Barchou de Penhoën (1799–1855), prantsuse sõjaväelane, ajaloolane, poliitik ja kirjanik; Balzaci sõber, kellele kirjanik on pühendanud oma teose „Gobseck“. *Tlk*

19 Pierre Simon Ballanche (1776–1847), prantsuse filosoof ja kirjanik, omamoodi „kontrrrevolutsionäär“. *Tlk*

20 J. Caboche Demerville'i raamat „Vies des Enfants célèbres de tous les temps et de tous les pays“ ilmus tegelikult alles aastal 1842. *Tlk*

ajaloos, kes olid Lambert'i eelkäijad. Olin ka ise tollal kirglik lugeja. Mu isa tahtis, et õpiksin edasi polütehnikumis, ning palkas seetõttu kolleegiumi raamatukoguhoidja mulle matemaatika eratunde andma. Too aga lubas mul raamatuid laenata ega jälginud liiga rangelt, mida täpselt ma kaasa haarasin. Nõnda sai raamatukogust rahusadam, kus käisin õppetööst vabal ajal eratunde võtmas. Arvatavasti ei osanud mu eraõpetaja eriti tunde anda või siis oli väga hõivatud mingi muu tähtsa tegevusega, sest ta lasi mul eratundide ajal meelsasti raamatuid lugeda, töötades ise samal ajal ei tea mille kallal. Niisiis, tänu meie kahe vaikivale kokkuleppele ei kaevanud mina kunagi selle üle, et ma neis tundides midagi ei õppinud, ning tema vaikis sellest, milliseid raamatuid ma laenutasin. Selle eakohatu kire ajal jätsin ma õpingud unarusse, et kirjutada luuletusi, mis ilmselt ei olnud eriti paljutootavad, kui hinnata neid selle liiga pika värsirea põhjal, mis sai mu kaaslaste seas kuulsaks ja millega algas eepos, mille ma inkadele pühendasin:

Oo, inka! Oo, vaene, õnnetu kuningas!

Sääraste katsetuste pärast hakati mind pilkamisi Poeediks kutsuma, kuid ma ei muutnud meelt. Riimisin vahetpidamata, hoolimata direktorihärra Mareschali targast nõuandest. Ta nimelt püüdis mind tollest (paraku liiga sügavale juurdunud) maaniast terveks ravida, rääkides mõistuloo õnnetestest, mis tabasid pesast välja kukkunud kanepilinnukest, kes oli tahtnud lennata enne, kui tiivad kandma hakkasid. Jätkasin lugemist ja minust sai nooremate klasside kõige laisem, lohakam ja hajameelsem õppur, keda seetõttu ka kõige sagedamini karistati. See autobiograafiline kõrvalepõige peaks selgitama, millised mõtted mu peas Lambert'i saabumise ajal valitsesid. Olin siis kaheteistkümnepäevane. Eelkõige tundsin ebamäärast sümpaatiat lapse suhtes, kellega mul oli meelelaadilt midagi ühist, ning lootsin leida kaaslast, kellega koos unistada ja mõtiskleda. Teadmata veel, mida kuulsus tegelikult tähendab, pidasin suureks auks sõbrunemist lapsega, kelle proua de Staël oli juba ette surematuks kuulutanud. Louis Lambert näis mulle tõelise suurvaimuna.

Lõpuks jõudis pikisilmi oodatud päev kätte. Veidi enne hommikusööki kuulsime vaikselt õues kahe inimese samme – need olid härra Mareschal ja uustulnuk. Kõik pead pöördusid hetkega klassi ukse poole. Isa Haugout, keda uudishimu piinas sama palju nagu meid, loobus vilest, millega ta tavaliselt meie sosinatele lõpu tegi ja meid taas tööle manitses. Siis nägimegi kuulsat uustulnukat, kelle härra Mareschal käekõrval kohale tõi.

Regent astus oma poodiumilt alla ning direktor lausus pidulikult, nagu etikett sel puhul nõuab: „Härra, ma toon teie juurde härra Louis Lambert’i, viige ta neljanda klassi õpilaste juurde, ta alustab homme õppetööd.“ Direktor vahetas regendiga vaikselt paar sõna ning ütles siis valjult: „Kuhu te ta istuma panete?“ Oleks olnud ebaõiglane kedagi meist ümber paigutada, et uustulnukale ruumi teha, ja kuna üksainus kirjutuspult oligi vaba, sai Louis Lambert selle endale. Nõnda sattus ta minu lähedale, sest ma olin viimasena klassi tulnud. Kuigi tund ei olnud veel lõppenud, tõusid kõik poisid püsti, et Lambert’i paremini näha. Härra Mareschal kuulis meie jutte, mõistis meie elevust ning ütles selle leebusega, mille tõttu me teda eriti armastasime: „Olge vähemalt mõistlikud ja ärge segage teisi klasse.“

Need sõnad lubasid meid vahetundi veidi enne hommikusöögi algust ning samal ajal, kui härra Mareschal ja isa Haugoult õues ringi jalutasid, kogunesime kõik Lambert’i ümber – ligi kaheksakümmend paharetti, jultunud nagu röövlinnud. Ehkki me kõik olime omal ajal sama karmi noviitsipõlve läbi teinud, ei andnud me uutele õpilastele kunagi armu. Neofüüdile, kelle kombed, jõud ja iseloom proovile pandi, sadas kaela arvutult pilkeid, teravaid küsimusi ja igasugu häbematusi, mis teda suurde kimbatusse ajasid. Lambert ei vastanud ühelegi küsimusele – me ei teadnud, kas ta oli niivõrd stoiline või lihtsalt segaduses. Keegi meist märkis seepeale, et uus poiss tuleb vist Pythagorase koolist. Kõik pahvatasid naerma ja Pythagorase hüüdnimi jäi talle külge kogu kolleegiumi ajaks. Ent Lambert’i läbitungiv pilk, tema näol peegelduv põlgus meie lapsikuste vastu, mis tema vaimulaadiga kuidagi kokku ei sobinud, rahulik hoiak, mille ta säilitas, ning eakohane meelegiindlus – see kõik äratas isegi õelaimates kiusajates teatud lugupidamist. Mina seisin tema lähedal ja vaatlesin teda vaikides. Louis oli kõhn ja kleenuke poisike, umbes meeter kolmkümmend-nelikümmend sentimeetrit pikk. Tema päevitunud nägu ja pruuniks põlenud käed näisid viitavat suurele lihasjõule, mida tal tavalistes olukordades siiski palju ei olnud. Pealegi kaotas ta kahe kolleegiumi klassiruumides veedetud kuuga oma päevituse, just nagu juhtub päevvalgusest ilma jäänud taimega, ning omandas naiselikult kahvatu, valge jume. Tema pea oli silmatorkavalt suur. Kaunid säravmestad juuksekiharad andsid mingi sõnuleletamatu võlu ta laubale, mis oli ebaharilikult suur – isegi meie meelest, kes me muidugi ei teadnud veel midagi frenoloogia, selle tollal alles lapsekingades teaduse ennustustest. Louis’ prohvetliku lauba ilu tulenes eelkõige mustade särasilmade kohal kõrguvate kulmukaarte äärmisest puhtusest – need tundusid otsekuu alabastrist tahutuna; kulmud ühinesid ninajuure kohal ja kulgesid täiesti paralleelselt, mis on ju küllaltni harva esinev joon.

Ent raske oli keskenduda tema näole, olgugi üpris ebatavalisele, nähes tema silmi ning nende võrratult väljendusrikast ja hingestatut pilku. See võis mõnikord olla üllatavalt selge ja läbitungiv, mõnikord taevalikult malbe, kuid muutus tuhmiks, nii-öelda värvituks sel ajal, kui ta mõttesse vajus. Siis meenutasid ta silmad akent, millelt on äkki kadunud seda alles äsja valgustanud päikesekiir. Tema jõud ja hääled olid niisama liikuvad, niisama heitlikud nagu ta pilk. Tema hääled võis vahel olla mahe nagu armutootust andval naisel, vahel aga kähe, rabe ja räme, kui tohib sääraseid sõnu uute värvingute andmiseks kasutada. Mis puutub tema jõesse, siis sageli väsis ta isegi kõige lihtsamast mängust, näides seepärast nõrgana, lausa haiglaselt põdurana. Juba Lambert'i esimesil koolipäevil pilkas üks meie matadooridest teda haiglase nõrkuse pärast, mis ei lasknud tal sooritada kolleegiumis parajasti moes olevaid raskeid kehalisi harjutusi. Seepeale haaras Lambert klassiruumis kahe käega kinni ühe laua otsast (see koosnes kaheteistkümnest suurest kirjutuspuldist, mis olid seatud vastamisi kahte ritta ja keskelt ühendatud). Ta toetus seljaga kateedrile, surus jalad vastu lauaalust ristlatti, hoides nõnda lauda paigal, ning ütles: „Eks proovige kümnekesi seda liigutada!“ Ma nägin seda stseeni oma silmaga ning võin kinnitada, et säärane erakordne jõudemonstratsioon tõepoolest aset leidis. Võimatu oli lauda tema haardest lahti kiskuda. Lambert'il oli anne kutsuda endas teatud puhkudel esile erakordseid jõudusid, koondada need kõik kokku ning suunata soovitud eesmärgile. Kuid lapsed, kes on, nagu muide täiskasvanudki, harjunud otsustama kõige üle esmamulje põhjal, jälgisid Louis'd üksnes tema kohalolu esimesil päevil, mil ta tühistas täielikult kõik proua de Staëli ettekuulutusel ega teinud teoks ühtegi imet, mida me temalt ootasime. Pärast ühe trimestri kestnud katsumusi sai Louis'st täiesti tavaline koolipoiss. Kas olin siis mina ainus, kes võis tungida sellesse ülevasse ja miks mitte öelda, et jumalikku hinge? Sest mis saaks olla jumalale veel lähemal kui geenius lapsesüdames? Tänu meie maitse ja mõtete ühtelangvusele said meist sõbrad ja velled. See vendlus kasvas nii suureks, et klassikaaslastel liitsid meie nimed kokku ega kutsutud meid kunagi eraldi, vaid alati koos: „Poeet-Pytagoras!“ Varasemast oli teada teisigi sel kombel paari pandud nimesid. Niisiis jäin ma kaheks kolleegiumiaastaks vaese Louis Lambert'i sõbraks ning mu elu oli tollal niivõrd lähedalt seotud tema omaga, et nüüd võin ma kirjutada tema intellektuaalse ajaloo ehk vaimuloo. Mul polnud pikka aega oma kaaslase peas ja südames peituvatest mõtterikkustest ja poeesiast aimugi. Pidin saama kolmekümneaastaseks, enne kui mu vaatlused küpsesid ja selginesid, ning üks ereda valguse sähvatus pidi neid uuesti heletama, et ma mõistaksin nende sündmuste ulatust, mille mannetu

tunnistaja ma kooliajal olin. Tõsi, ma nautisin neid, kuid ei andnud endale aru nende suurusest ega toimest; mõne unustasin isegi ära, meelde jäid vaid kõige silmapaistvamad. Nüüdseks aga on mu mälu neid korrastanud ning ma olen pühendatud selle nii viljaka vaimu saladustesse, kui ma meie lapsepõlvesõpruse helgetele päevadele tagasi vaatan. Üksnes aeg lubas mul tabada nende sündmuste ja faktide tähendust, mille poolest oli nii rikas see elu, mis jäi tundmatuks just nagu paljudel teistelgi inimestel, kes on end teadmiste nimel ohvriks toonud. Ühtlasi leidub selles loos – nii väljendusviisis kui ka asjade hindamises – ohtrasti moraalseid anakronisme, mis loodetavasti siiski ei kahanda selle omalaadset põnevust.

Esimestel Vendôme'is veedetud kuudel tabas Louis'd haigus, mille sümptomeid meie järelevaatajad näha ei osanud ning mis tema erakordsete annete avaldumist paratamatult takistas. Ta oli harjunud viibima vabas õhus, mõtlema lageda taeva all ning nautima juhuse hoolde jäetud hariduse sõltumatust, samuti teda palavalt armastava vana mehe hella hoolitsust. Nõnda oli tal väga raske kolleegiumis kehtinud korrale alluda – rivis käia ning elada nelja seina vahel, ruumis, kus kaheksakümmend poissi istusid vaikselt puust pinkidel, igaüks oma kirjutuspuldi taga. Tema meeled olid nii täiuslikud, et muutsid ta tavatult tundlikuks, mistõttu ühiselu piinas teda õige mitmel moel. Paljude inimeste hingamisest sumbunud õhk alati räpases klassis, kus levis me lõunasöögiääkide ja suupistete lehk, riivas tema haistmismeelt. See meel on aga ajusüsteemiga teistest enam seotud, nii et selle häired peavad põhjustama mõtlemisorganites väljastpoolt nähtamatuid vapustusi. Lisaks neile õhku rikkuvatele asjadele olid meie ruumides kapikesed, kus igaüks hoidis oma saaki, näiteks pidupäevadeks tapetud tuvisid ja sööklast näpatud toidupalu. Lõpuks oli seal ka suur kiviplaat, mille peal seisis alati kaks ämbritäit vett – see oli omamoodi pesula, kus me igal hommikul üksteise järel ning õpetaja valve all nägu ja käsi pesime. Seal edasi läksime laua juurde, kus naised meid kammisid ja puuderdasid. Kuna meie ruume puhastati vaid kord päevas, enne äratust, olid need alati üpris räpased. Nõnda oli õhk alati halb, hoolimata arvukatest akendest ja kõrgest uksest – seda rikkusid pesemine ja kammimine, kapikesed, kus iga poiss oma pudi-padi hoidis, rääkimata kaheksakümnest tihedalt kokku surutud kehast. Sedasorti kolleegiumi-huumus, läbisegi poriga, mille me õuest tulles kaasa toime, haises väljakannatamatult nagu sõnnik. Puhta ning nurmede järele lõhnava õhu puudumine, milles ta seni oli elanud, samuti uued pealesurutud harjumused ja distsipliin tekitasid Lambert'is sügavat masendust. Pea toetumas vasakule käele ja parem küünarnukk nõjatumas kirjutuspuldile, vaatas ta pea kõik tunnid aknast välja, silmitsedes

lehti puudel või pilvi taevas. Näiliselt tegeles ta õppimisega, kuid nähes tema liikumatut sulge ja tühjaks jäänud lehekülge, karjus regent tema peale: „Te ei tee ju midagi, Lambert!“ See „te ei tee ju midagi“ torkas Louis’le nagu nõelaga südamesse. Pärastpoole polnud tal enam üldse vaba aega, sest ta pidi alalõpmata *pensum*’eid kirjutama. *Pensum* oli karistus, mis varieerus mõnevõrra igas kolleegiumis sealsete tavade järgi, kuid Vendõme’is tähendas see teatud hulka ridu, mis tuli õppetööst vabal ajal ümber kirjutada. Meie, see tähendab, mina ja Lambert, olime *pensum*’itega nii üle koormatud, et ei saanud oma kaks aastat kestnud sõpruse vältel kuut vaba päevagi. Kui poleks olnud raamatuid, mille me raamatukogust välja tassisime ja mis meie ajusid elus hoidsid, oleks see eluviis meid täielikult juhmistanud. Liikumisvaegus hukutab lapsi. Räägitakse, et varases lapseas omandatud harjumus ennast esinduslikult ülal pidada avaldab märgatavat mõju kuninglikust soost isikute kehaehitusele, kui nad ei tasakaalusta seda saatuse poolt määratud puudust kas lahinguväljal või jahil rassisdes. Kui õukonnaseadused ja -etikett avaldavad lüüsisambale niivõrd tugevat mõju, et kuningate puusaluud muutuvad naiselikuks, ajukude nõrgeneb ja tõug mandub – kui sügavat vaimset ja füüsilist kahju peab siis koolilastele põhjustama pidev puudus värskest õhust, liikumisest ja rõõmsast meelest? Kolleegiumides kehtiv karistuste süsteem peaks ometi äratama rahvahariduse valdkonna autoriteetide tähelepanu, kui nende seas leiduks mõtlejaid, kes ei mõtle ainuüksi iseenda peale.

Me tõmbasime endale *pensum*’eid kaela kõikvõimalikel põhjustel. Meie mälu oli nii hea, et me ei pidanud kunagi tundideks õppima. Kui kuulsime klassikaaslasti prantsuse või ladina keeles katkendeid ette lugemas või grammatikareegleid vastamas, võisime need kohe ise järele korrata. Kui meil aga õnne polnud ja õpetaja arvas heaks alustada küsimist pingirea teisest otsast, nõnda et meil tuli esimestena vastata, polnud meil tihti aimugi, millest jutt käib. See tõi vääramatult kaasa *pensum*’i, ükskõik kui nutikalt me ennast ka välja vabandada püüdsime. Me lükkasime tundideks valmistumise alati viimasele hetkele ja see läks sootuks meelest, kui tahtsime mõne raamatu lõpuni lugeda või olime oma unistustesse süüvinud. Jälle *pensum*! Kui palju kordi vehkisime oma tõlked valmis sel ajal, mil vanem õpilane, kes pidi need kokku korjama, käis juba klassis ringi ja nõudis igäühelt tema tööd!

Lisaks vaimsetele raskustele, mis Lambert’i kolleegiumiga kohanedes rõhusid, pidi ta läbi tegema ka teised, mitte sugugi vähem karmid katsused, millest meil kellelgi pääsu polnud – nimelt kehalised kannatused, millele iial lõppu ei tulnud. Laste õrn nahk nõuab suurt hoolt, eriti talvel, mil õpilased peavad alatasa käima jääkülma porise õue ja palavate

klassiruumide vahet. Nõnda siis tekkis emaliku hooleta jäänud väikestel ja noortel õpilastel hulganisti külmamuhke ja nahalõhesid, mis olid nii valusad, et neid tuli söögiaegadel erilisel viisil ravitseda. Paraku aga jäi see ravi valulike käte, jalgade ja kandade rohkuse tõttu enam kui puudulikuks. Teisalt olid paljud lapsed sunnitud eelistama haigust ravile – tuli neil ju sageli valida koolitükkide tegemise, liuväljal lõbutsemise ja sidemete vahel, mida hooletult haavadele seoti ja veel hooletumalt peal hoiti. Lisaks oli kolleegiumis kombeks naerda vaeste nõrgukeste üle, kes käisid ringi sidemeis, ning poisid võistlesid omavahel selles, kes rebib maha rohkem räbalaid, mille halastajaõed oli neile käte ümber mässinud. Niisiis valutasi talvel paljude laste külmavõetud käed ja jalad sedavõrd, et nad ei suutnud õieti õppidagi, ja selle eest said nad omakorda karistada. Pühad isad, kes olid liiga tihti lasknud end meie teeseldud tõbedest tüsata, keeldusid lõpuks ka tõelisi haigusi arvesse võtmast.

Kolleegium kattis õppemaksu arvel õpilaste kõik ülalpidamiskulud. Juhtkond hoidis tavaliselt jalanõude ja riiete arvelt kokku; sellega seostus ka iganädalane ülevaatus, millest ma eespool juba rääkisin. Säärane ülemus-tele väga soodne moodus tõi aga alluvatele alati kaasa kurbi tagajärgi. Häda poisikesele, kel oli tekkinud halb harjumus oma saapaid lääpa kanda või lõhkuda või nende tallad enneaegu läbi kulutada, olgu siis lohakalt kõndides või neid õppetundide ajal täkkides, nagu lapsed meelelahutust otsides ikka kipuvad tegema. Selline õpilane pidi talv läbi suure valuga ringi kõndima: kõigepealt tegid külmamuhud hirmsasti haiget, just nagu podagrahoog; siis läksid katki kingapaelad ja -needid, mis pidanuks jalatsit paigal hoidma, ning kulunud kontsad ei lasknud neetud kotal korralikult lapse jalas püsida, nõnda et ta pidi armetult jäätunud teedel komberdama ning vahel oma jalatseid suure vaevaga Vendôme'i savisest maast välja kiskuma. Viimaks imbusid vesi ja lumi jalatsisse läbi mõne märkamatu prao või kehvasti paigutatud koha ning ajasid jala paiste. Kuuekümnepäevase lapse seas polnud kümmetki, kes oleks saanud ilma eriliste piinadeta ringi kõndida. Ometi ei tahtnud keegi teistest maha jääda, kõik astusid ühte sammu, just nagu täiskasvanud inimesi paneb elama elu ise. Kui palju kordi sattis õilis laps raevust, võttes kokku viimase jõuraasu, et valu trotsides edasi minna või koju jõuda. Nii väga pelgab selles vanuses noor hing niihästi väljanaermist kui ka kaastunnet, neid kahte pilkeliiki. Kolleegiumis käivad asjad samamoodi nagu ühiskonnas: tugev põlgab nõrka, mõistmata ise, milles seisneb tõeline jõud. Ja see ei olnud veel kõige hullem. Kindaid ei kantud üldse. Kui juhuslikult lapsevanemad, halastajaõed või direktor andsid kindad

kõige õrnematele meie seast, panid klassi naljahambad või suuremad poisid kindad ahju peale ning lasid neil seal oma lõbuks kuivada seni, kuni need kokku tõmbusid; isegi kui kiusajad kindaid pihta ei pannud, said need märjaks ja kuivasid pärast ikkagi krimpsu, kuna nende eest õigesti hoolt ei kantud. Kindad lihtsalt polnud võimalik kanda. Neid peeti privileegiks, ent lapsed nõuavad võrdsust.

Kõik need piinad said osaks ka Louis Lambert'ile. Just nagu teised mõtlevad inimesed, kes oma ulmade hõlmas sageli sooritavad mingeid masinlikke liigutusi, nõnda kippus ka Louis mängima oma saabastega, mistõttu need õige ruttu ära lagunesid. Tema naiselikult õrn näonahk, kõrvid ja huuled lõhenesid juba vähegi külma ilmaga. Tema nii pehmed, valged käed punetasid ja paistetasisid. Alailma vaevas teda kõha ja nohu. Nõnda ägas Louis kannatuste koorma all seni, kuni ta suutis vandomlike kommetega kohaneda. Võtnud pikapeale õppust kõigist neist karmidest kogemustest, jaksas ta viimaks „mõelda oma asjadele“, kui kolleegiumis käibel olnud väljendit kasutada. Ta pidi hoolt kandma oma kapikese, kirjutuspuldi, rõivaste ja jalanõude eest; ta pidi valvama, et temalt ei varastataks tinti, raamatuid, vihikuid, sulgi, ning lõpuks mõtlema meie lapseelu tuhandele pisiasjale, millega tegelesid nii usinasti need isekad ja keskpärased vaimud, kes said lakkamatult auhindu hea õppeedukuse ja käitumise eest – auhindu, millest üldse ei hoolinud paljutöötav laps, kes peaaegu jumaliku kujutlusvõime sunnil kirglikult oma mõtete tormivoole andus.

Ja see ei ole veel kõik. Õpetajate ja õpilaste vahel käib pidev sõda, vaerahuta lahing, millesarnast ühiskonnas ei leidu, kui ehk mitte arvestada opositsiooni võitlust valitsuse vastu demokraatlikus riigis. Kuid isegi opositsiooni ajakirjanikud ja kõnemehed pole vist nii karmed vastase nõrkusi ära kasutama, nii karmid eksimusi ette heitma ja nii kibedad kritiseerima, nagu seda on lapsed nende üle valitsema pandud inimeste vastu. See amet nõuab isegi inglitele üle jõu käivat kannatlikkust. Niisiis ei maksa liiga karmilt hukka mõista vaest, alamakstud ja seetõttu mitte ülearu taibukat koolmeistrit, kes vahel ebaõiglaselt käitub ja enesevalitsuse kaotab. Pidevalt pilavate pilkude sihikul ja ülesseatud lõksude keskel viibides maksab ta mõnikord oma vigade eest kätte lastele, kes on liigagi kiired neid märkama. Kui välja arvata suured pahandused, mille eest määrati teistsuguseid karistusi, oli rihm Vendôme'is *ultima ratio Patrum*.²¹

21 Pühade Isade viimane abinõu. *Tlk*

Tegemata koolitükkide, kehvade teadmiste ja väikeste vääratuste eest käitumises piisas *pensum*'ist, kuid haavatud enesearmastus pani õpetaja rihma kasutama. Kõigist meie kehalistest kannatustest olid kõige valesamad kindlasti need, mida põhjustas umbes kahe sõrme jämedune nahkne rihm, mida anti meie nõrkadele kätele regendi kogu jõu ja vihaga. Selle klassikalise karistuse kättesaamiseks pidi süüdlane klassiruumi keskel põlvitama – oma pingist lahkuma ja kateedri lähedal põlvili laskuma, taludes seejuures kaasõpilaste uudishimulikke, tihti ka irvitavaid pilke. Õrnadele hingedele tähendasid säärased ettevalmistused veel täiendavat nuhtlust, just nagu kohtupaleest Grève'i väljakule viiv tee, mida varasematel aegadel käisid tapalavale viidavad süüdimõistetud. Kõik olenes iseloomust: mõned poisid karjusid ja valasid kibedaid pisaraid kas enne või pärast peksu, teised talusid valu stoilise ilmega, kuid karistuse ootel suutsid ka kõige tugevamad poisid vaevu varjata tõmblusi oma näol. Louis Lambert sai alatasa rihma, ja seda ühe oma loomuliku võime kasutamise pärast, mille olemasolust tal endal kaua aimugi polnud. Kui teda kiskus sügavast mõtisklusest välja regendi röögatus „Te ei tee ju midagi!“, juhtus sageli, ja algul üldse mitte teadlikult, et ta heitis segajale mingi kirjeldamatu, metsikut põlgust tulvil pilgu, mis oli laetud mõttega nii nagu Leydeni purk elektriga. See pilk ilmselt mõjuski õpetajale nagu elektrilöök; hääletust epigrammist haavatuna tahtis ta õpilast säärasest sähvivast silmavaatest võõrutada. Mul on meeles sõnad, mille püha isa lausus esimesel korral, kui ta Louis' põlgliku välkpilguga pihta sai ja selle peale solvus: „Kui te mind veel niimoodi vaatate, Lambert, saate vastu näppe!“ Seepeale läksid kõik elevile, kõigi silmad puurisid vaheldumisi õpetajat ja Louis'd. Märkus oli nii rumal, et poiss pillas pühale isale veel ühe põletava pilgu. Sellest hetkest algas regendi ja Lambert'i vahel sõda, mis tõi viimasele kaasa sagedased rihmahoobid. Ja nõnda sai Louis teadlikuks oma silmade kohutavast jõust.

Louis, see vaene poeet, oli äärmiselt nõrga närvikauga ja naiselikult ülitundlik; teda vaevas krooniline kurvameelsus, ta pödes oma geniaalsust nii, nagu noort neidu teeb haigeks armastus, mida ta ühtaegu ihkab ja millest tal veel aimugi pole. Ta oli ühtaegu eriliselt nõrk ja uskomatult tugev laps, kelle „Corinne“ oli kaunitelt kodunurmedelt lahti kiskunud ning saanud kolleegiumi veskisse, kus kõik vaimud ja kehad, olgu nad nõrgad või tugevad, pidid kohanema sealsete reeglite ja ühise mõõdupuuga – otsekuu kuld, millest vermimismasin münte lööb. Louis Lambert kannatas seega igas punktis, kus valu vähegi saab hinge ja ihu kallale pääseda. Pärisorjana koolipõlves, sunnismaisena kirjutuspuldi küljes, läbi-rihmutatuna, haiguste küüsis, igas oma meeles haavatuna, lõputute hädade

piiramisrõngas – nii pidi ta oma kehalise kesta kolleegiumi tuhandele türanniale ohvriks tooma. Just nagu märtrid, kes läksid naerulsui surmale vastu, põgenes Louis taevasse, mis avanes talle ta mõtlemises. Võib-olla aitas selline täiesti sisemine elu tal pilku heita müsteeriumidesse, millesse ta nii väga uskus!

Meie iseseisvus, meie keelatud harrastused, meie näiline tegevusetus, tardumus, milles elasime, alailma korduvad karistused ning vastumeelsus õppetükkide ja *pensum*'ite vastu – kõik see tagas meile vastuvaidlematult laiskade ja parandamatute laste maine. Õpetajad põlgasid meid ja samuti kogesime kaasõpilaste kõige rähemat halvakspanu, kuna me varjasime nende eest kiivalt oma „põrandaaluseid“ õpinguid, kartes väljanaermist. Pühade isade põlgus meie suhtes oli ebaõiglane, kuid kaasõpilaste puhul oli tegemist täiesti loomuliku tundega – me ei osanud ju palli mängida, joosta ega kompadel käia. Mõnel üleüldise amnestia päeval või siis, kui juhtusime saama mõne vaba hetke, ei löönud me kordagi kaasa kolleegiumis parajasti moes olevates lõbustustes. Kuna kaaslaste meelelahutused meid ei köitnud, jäime üksi ja istusime nukralt õues puude all. Poet-Pytagoras oli seega erand, kelle elu käis väljaspool ühiskonda. Õpilastel oli küllalt terav vaist ja tundlik enesearmastus, et aimata: meie kaks oleme vaimselt nendest kas kõrgemal või madalamal. Seepärast vihkasid ühed meid meie vaikiva aristokraatlikkuse pärast, teised põlgasid saamatuse pärast. Kooliajal valitsesid need tunded meie vahel küll alateadlikult, võib-olla olen neist alles nüüd aru saanud. Igatahes elasime toona täpselt nagu kaks nurka aetud rotti klassiruumi tagaotsas oma kirjutuspultide taga, konutades seal ühtviisi nii koolitundides kui ka vabal ajal. See veider olukord pidi viima ja viiski meid klassikaaslastega sõtta. Peeaegu alati unustatuna jäime rahulikult, isegi mõneti õnnelikult oma kohtadele, otsekui kaks taime, kaks ornament, mis ümbritseva stiiliga hästi ei harmoneeru. Vahel juhtus siiski, et kõige õelamad klassivennad norisid meiega, soovides pahatahtlikult oma jõudu näidata; meie vastasime neile põlgusega, ja see omakorda tõi Poet-Pythagorasele tihtipeale lõõgirahe kaela.

Lambert'i koduigatsus kehtis palju kuid. Ma ei leia teda vallanud melanhoolia kirjeldamiseks sõnu. Louis pani mind paljusid meistriteoseid ümber hindama. Kuna me mõlemad olime ise olnud „Aosta linna pidalitõbise“ rollis, saime härra de Maistre'i teoses väljendatud tundeid kogeda juba enne, kui lugesime neist nii oivalise sulega kirja pandud raamatust. Raamat võib muidugi meie lapsepõlvemälestusi taaslustada, kuid ei suuda neid ealeski ületada. Lambert'i ohked on õpetanud mulle

palju südantlõhestavamaid kurbuse hümne, kui pakuvad „Wertheri“ kõige kaunimadki leheküljed. Aga ehk polegi võimalik võrrelda kannatusi, mida põhjustab mõni seadustega hukka mõistetud kirk, olgu see hukkamõist õiglane või mitte, hingevaluga, milles vaene laps nutab taga päikesesära, hommikuuduseid orge ja vabadust. Werther oli ühe iha ori, kuid Louis Lambert oli üleni orjastatud hing. Võrdväärse talendi puhul peab kõige liigutavam tunne, mis põhineb kõige puhtamal, seega kõige siiramal igatsusel, geeniusel kaebed üles kaaluma. Louis jäi sageli kauaks silmitsema õues kasvavat pärnapuud ning ütles seejärel mulle vaid ühe sõna, kuid see andis märku lausa mõõtmatuist unelustest.

„Õnneks,“ hüüatas ta ühel päeval, „tuleb mul ette õndsaid hetki, mil näib, et klassiruumi seinad on põrmuks varisenud ja ma viibin siit kaugel, väljadel! Milline nauding on lasta end oma mõtete voolul kaasa viia, liuelda otsekui lind!“

„Miks on looduses nii palju rohelist värvi?“ küsis ta kord. „Miks on seal nii vähe sirgjooni? Miks kasutab inimene oma töödes nii vähe kõverjooni? Miks ainult temal on sirgjoone meelt?“

Need sõnad viitasid pikale rännule läbi ilmaruumi. Kahtlemata oli ta näinud terveid maastikke ja hinganud sisse metsade lõhna. Ta oli kui elav ja ülev eeleogia, alati vaikiv ja resigneerunud; alati kannatav, suutmata samas öelda: „Ma kannatan!“ See kotkas, kes soovinuks endale pärusmaaks kogu maailma, leidis end nelja ahta ja röpase seina vahelt. Nii muutus tema elu ideaalseks eluks selle sõna kõige avaramas mõttes. Tulvil põlgust meile peale surutud peaaegu kasutute õpingute vastu, rändas Louis oma taevastel teedel, olles ümbritsevast täielikult eraldunud. Lastele omase matkimisvajaduse ajel püüdsin ma tema elust eeskju võtta. Louis' õnnestus äratada minuski kirk selle uneilma vastu, kuhu keha sügavas meeliskluses vajub, ning seda lihtsamini, et ma olin temast noorem ja kergesti mõjutatav. Me harjusime üheskoos mõtlema ning teineteisega oma ulmasid jagama, just nagu teevad kaks armastajat, ning meie sisekaemused olid niisama teravad nagu suurte poetide intellektuaalsed tajud, mis viivad neid sageli hulluse piirimaile.

Ühel päeval küsis Louis minult: „Kas ka sina tunned nii nagu mina, et su sees tekib tahtmatult kujuteldavaid kannatusi? Kui ma näiteks mõtlen elavalt sellele, mis juhtub, kui sulenoa tera mu ihusse tungib, tunnen äkki teravat valu, justkui oleksin endale päriselt sisse löiganud; ainult veritus puudub veel. Aga see tunne tuleb äkki ja üllatab mind, just nagu ootamatu heli häirib sügavat vaikust. Kas idee põhjustab kehalisi kannatusi? Noh? Mida sina sellest arvad?“

Kui ta nii kaugeleulatuvatest mõttekäikudest kõneles, andusime mõlemad naiivsetele ulmadele. Me hakkasime uurima iseendas neid kirjeldamatuid fenomene, mis on seotud mõtlemise tekkega ja mille kõige väiksemaidki arenguid Lambert ihkas tabada, lootuses kunagi kogu see salapärane mehhanism lahti seletada. Seejärel, pärast arutelusid, milles leidis omajagu lapsikust, heitis Lambert mulle oma leegitsevate silmade välkpilgu, surus mu kätt ning tõi oma hingest kuuldavale sõnad, millega ta püüdis oma mõtted kokku võtta.

„Mõtlemine on nägemine!“ lausus ta mulle ühel päeval, ajendatuna ühest meie vastuväitest inimpsüühika aluspõhimõttele. „Kogu inimteadus on rajatud deduktsioonile ehk aeglasele nägemisele, mille abil minnakse põhjusest tagajärjeni ja siis jälle tagajärjest põhjuseni. Kuid laiemalt võttes on kogu luule ja üldse kõik kunstiteosed sündinud asjade kiirest nägemisest.“

Louis oli spiritualist, ent mina sõandasin talle vastu vaielda, kasutades relvana tema enda tähelepanekuid intelligentsusest kui puht füüsilisest nähtusest. Meil mõlemal oli omamoodi õigus. Võib-olla väljendavad sõnad materialism ja spiritualism ühe ja sama asja kahte tahku. Louis uuris mõtlemise substantsi ning see lubas tal teatud üleolekuga taluda toda armetut elu, mille tõi kaasa meie laiskus ja vastumeelsus kohustusliku koolitöö suhtes. Ta oli enda väärtusest mingil määral teadlik ja see aitas teda neis juurdlustes. Kui väga mind liigutas tema hinge vastukaja minu hingele! Kui palju kordi jäime istuma oma pinki, et lugeda kahekesi üht ja sama raamatut; me unustasime teineteise, kuigi olime koos; me olime teineteisest ideede ookeani sukeldununa teadlikud täpselt nagu kaks kala, kes ujuvad samades vetes! Nõnda me paistsime pealtnäha pelgalt vegeteerivat, aga tegelikult elasime oma südame ja aju kaudu. Tunded ja mõtted olid ainsad sündmused meie koolielus. Lambert avaldas mu kujutlusvõimele mõju, mis annab tunda veel tänagi. Kuulasin ahnelt tema jutustusi, millel lasus selle imepärasuse pits, mis paneb kõiki, niihästi lapsi kui ka täiskasvanuid, tohutu mõnuga neelama muinasjutte, milles tõde võtab kõige absurdsemaid vorme. Tema kirglik huvi saladuste vastu ning eakohane kergeusklikkus panid meid sageli rääkima taevast ja põrgust. Louis selgitas mulle Swedenborgi vaateid ning püüdis panna mindki jagama tema uskumusi inglitest. Isegi tema kõige ekslikumates arutlustes tuli ette üllatavaid tähelepanekuid inimese suurtest võimetest ning need andsid tema jutule tõepärasuse, millela ükski kunst läbi ei saa. Fantastiline lõpp, millega ta inimsaatusse kroonis, süvendas kalduvust võtta omaks neitsilikust kujutlusvõimest sündinud uskumusi. Kas pole siis nii, et rahvad leiutavad just noorpõlves endale dogmad ja iidolid?

Ja üleloomulikud olendid, kelle ees nad värisevad – kas ei peegelda need isikustatud kujul rahvaste endi suuremaks paisutatud tundeid ja vajadusi? Selle, mida ma praegugi mäletan meie luulelistest vestlustest Rootsi prohveti teemal, kelle teoseid ma seitsaadik uudishimust lugesin, võib lühidalt kokku võtta järgmiselt.

Inimene koosneb kahest eraldi olendist. Swedenborgi järgi on ingel see indiviid, kelles seesmine olend saavutab võidu välise olendi üle. Kui inimene hästi järele mõtleb, jõuab ta oma kahetises eksistentsis selgusele ning tahab hakata inglikutsumust järgima; selleks peab ta igati püüdma toita endas elava ingli habrast ja õrna loomust. Kui ta aga oma saatust läbi ei näe, seab ta esikohale kehalise tegevuse, selle asemel et vaimset elu edendada; siis kulutab ta kogu jõu väliste meelte mängule ja sel juhul hukkub ingel ajapikku kahe loomuse materialiseerumise tõttu. Kui ta, vastupidi, aina kosutab oma sisemust sellele olemuslike asjadega, muutub hing mateerist tugevamaks ning püüab sellest vabaneda. Kui hing ja ihu eralduvad teineteisest selles vormis, mida nimetatakse surmaks, siis ingel, kes on küllalt tugev, et kestast vabaneda, säilib ning alustab oma tõelist elu. Inimeste lõputuid individuaalseid erinevusi saab seletada üksnes säärase kaksikeksistentsiga ning need erinevused aitavad omakorda mõista ja tõestada kaksikeksistentsi. Tõepoolest, mõni loiu mõistusega inimene paistab üsna juhm välja, samas kui teine on sisemist nägemist harjutades omandanud teatud jõu, ning nende kaugus teineteisest peab meid viima järelduseni, et geniaalsed ja tavalised inimesed erinevad üksteisest niisama palju nagu Pimedad ja Nägijad. See mõte, mis loomist lõpmata palju laiendab, annab meile teatud mõttes taeva võtme. Siinilmas on kõik inimesed näiliselt läbisegi, kuid taevas jagunevad nad vastavale oma *seesmise olendi* täiuslikkusele eri sfääridesse, mille kombed ja keelepruuk on üksteisele võõrad. Seda ühtviisi nii nähtamatus kui ka reaalses maailmas – kui madalama sfääri asukas satub kõrgemasse sfääri, mida ta tegelikult ei vääri, siis ei mõista ta sealset käitumist ega kõnet ning lisaks halvab oma kohaloluga ka kõrgemate olendite hääled ja südamed. Võimalik, et Dantel oli „Jumalikus komöödias“ pisut aimu neist sfääridest, mis algavad valu ja kurbuse maailmast ning tõusevad spiraaljas liikumises üles taevani. Swedenborgi õpetus on seega valgustatud vaimu teos, milles on jäädvustatud loendamatuid fenomene, mille kaudu inglid ennast inimeste seas ilmutavad.

Seda õpetust, mida ma üritan täna koondada loogiliseks mõtteks, tutvustas Louis Lambert mulle kõige võluvama müsteeriumina, mis oli rüütatud müüdiloojate kujundlikku keelde. Selline hämar ja

abstraktsioonidest kubisev jutustus mõjub ajule nii aktiivselt, et Jacob Böhme,²² Swedenborgi või madame de Guyoni²³ teoste süvenenud lugemine võib esile kutsuda niisama iseäralikke fantaasiaid, nagu sünnib oopiumiuimas. Lambert jutustas mulle niivõrd kummalistest müstilistest seikadest ning vapustas nõnda tugevasti mu kujutlusvõimet, et pani mul pea ringi käima. Sellest hoolimata meeldis mulle väga sukelduda sellesse salapärasesse ja silmale nähtamatusse maailma, kus meile kõigile meeldib elada, ükskõik kas keegi kujutab seda endale ette ebamäärase tulevikuna või valab selle muinasjutu laalivalguvaise vormidesse. Mu hing tegeles pingsalt iseendaga ning nõnda õppisin ma enese teadmata oma hinge jõudu tundma ja harjusin mõttetööd tegema.

Mis puutub Lambert'i, siis tema seletas kõike oma ingliteooriaga. Puhas armastus, selline armastus, millest varajases nooruses unistatakse, tähendas tema jaoks kahe ingelliku loomuse ühinemist. Ja mitte miski polnud võrreldav selle innuga, millega ta ihkas kohata ingellikku naist. Oh, kes oleks suutnud temast paremini armastust tunda ja äratada? Mis küll saaks anda imelisest tundlikkusest parema ettekujutuse kui see armastusväärne loomulikkus ja headus, mille pitsers lasus kõigil tema tunnetel, sõnadel, tegudel ja vähimatelgi žestidel, lõpuks ka sel erilisel ühtekuuluvusel, mis meid sidus ja mida me väljendasime teineteist *velleks* kutsudes? Ei olnud mingit vahet sellel, mis tuli temalt, mis minult. Me matkisime teineteise käekirja, selleks et saaksime teha teineteise koolitükke. Kui üks meist tahtis lõpetada mõne raamatu lugemise, mille pidime matemaatikaõpetajale tagasi viima, võis ta seda segamatult teha, sest teine viskas samal ajal valmis ka tema koolitööd ja *pensum*'id. Me võtsime oma koolitükke nagu maksu, mida tuleb rahu arvelt tasuda. Kui mu mälu ei peta, olid Lambert'i kirjatööd sageli silmapaistvalt kõrgel tasemel, ent õpetaja, kes pidas meid mõlemaid idiootideks, analüüsis meie töid alati kurjakuulutava eelarvamuse mõju all ja tõi neid koguni mõnikord näiteks, millega kaasõpilasi lõbustada. Mäletan, et ükskord õhtul, pärast tundi, mis oli kestnud kella kahest kella neljani, võttis abiõpetaja Lambert'il tõlke käest. Tekst algas sõnadega: „Caius Gracchus, *vir nobilis*“. Louis oli tõlkinud: „Caius Gracchus oli õilis süda.“

22 Jacob Böhme (1575–1624), saksa filosoof, kristlik (luterlik) müstik. *Tlk*

23 Jeanne-Marie Bouvier de la Motte-Guyon (1648–1717), prantsuse müstik, kirjanik ja luuletaja, keda seostatakse katoliku kirikus ketserlikuks peetud kvietismiga; ta veetis kaheksa aastat vangistuses oma teose eest „Lühike ja väga lihtne palvetamise meetod“; pärast vabanemist elas ta Blois' diöteeses, kus teda külastasid paljud tema vaadete pooldajad. *Tlk*

„Kus te näete *südant* sõnas *nobilis*?“, küsis koolmeister järsult.

Kõik naersid, samal ajal kui Lambert vaatas õpetajat arusaamatul ilmel.

„Mida ütleteks proua paruness de Staël, kui ta kuuleks, et teie tõlgite otse vastupidi seda sõna, mis tähendab õilsat rassi, patriitslikku päritolu?“ jätkas õpetaja.

„Ta ütleteks, et te olete loll!“ pomisesin ma endamisi.

„Härra poelet, te lähete kaheksaks päevaks kartsa,“ teatas õpetaja, kes oli õnnetuseks mu sõnu kuulnud.

Lambert toibus tasapisi ja heitis mulle kirjeldamatut õrnust tulvil pilgu. *Vir nobilis!* Osaliselt oligi proua de Staël Lambert'i õnnetuses süüdi. Õpetajad ja õpilased hõõrusid talle igal võimalusel seda nime nina alla, kord irooniliselt, kord etteheitvalt. Louis lasi ruttu ka ennast kartsa saata, et mulle seltsi pakkuda. Kartseris oli meil vabadust rohkem kui kuskil mujal, kuna võisime magala vaikuses päevad läbi segamatult vestelda. Kartser tähendas igale õpilasele ette nähtud kuue ruutjala suurust nišši, mida üksikest eraldasid ülaosas trellitatud vaheseinad; väikese valgusavaga varustatud uks suleti igal õhtul ja avati hommikul järelevaatajast preestri valve all, kes pidi meil äratuse ja uinumise ajal silma peal hoidma. Magalateenrid avasid ja sulgesid neid ukse uskumatu kiirusega ning seda saatev krigin-krägin kuulus samuti Vendôme'i kolleegiumi eripärade hulka. Säherdustes vanglaks kohandatud alkoovides pidime mõnikord veetma terveid kuid. Kartsa pandud õpilased sattusid prefekti range pilgu alla; nõnda nimetati kooliametnikku, kes käis tasahilju – kas kindlal ajal või kuidas juhtus – kontrollimas, ega me ei aja juttu selle asemel, et oma *pensum*'eid teha. Kuid treppidele pudenenud päkklikoored ja meie teravad kõrvad andsid meile peaaegu alati tema saabumisest varakult teada, nii et me võisime rahumeeli oma lemmiktegevusse süüvida. Lugemine oli kartsas keelatud, mistõttu kulus seal veedetud aeg tavaliselt metafüüsilistele aruteludele ja mõtlemise kui sellisega seotud põnevate seikade vaagimisele.

Küllap oli viimastest kõige rabavam see, millest ma kohe jutustan – mitte ainult põhjusel, et see puudutas Lambert'i, vaid et see võis otsustada ka tema teadusliku tuleviku.

Kolleegiumide tavapärase kodukorra järgi pühapäeviti ja neljapäeviti õppetööd ei toimunud, kuid jumalateenistus, millest tuli tingimata osa võtta, täitis nii suure osa pühapäevast, et me pidasime oma ainsaks tõeliseks puhkepäevaks neljapäeva. Pärast hommikust missat jäi meile piisavalt vaba aega pikkadeks jalutuskäikudeks Vendôme'i ümbruskonnas. Nende retkede parim võimalik sihtpunkt oli Rochambeau mõis, võib-olla just oma kauguse tõttu. Nooremad õpilased võtsid harva nii väsitava tee jalge alla, kuid regendid pakkusid neile seda võimalust kord või kaks aastas

omamoodi preemiaks. Nõnda siis pidime meiegi minema sinna esimest korda 1812. aasta hiliskevadel. Soov näha kuulsat lossi, mille omanik kostitas vahel õpilasi piimatoodetega, pani meile kõigile aru pähe. Niisiis ei takistanud miski meid matkale minemast. Ei mina ega Lambert polnud varem käinud kaunis Loire'i orus, mille nõlvale see loss oli rajatud. Nagu tavaks, valdas kogu kooli suure matka eelõhtul rõõmus meeleolu ning meiegi kujutlusvõime oli üliväga eevil. Rääkisime Louis'ga sellest kogu õhtupooliku, töötades kasutada raha, mida meil vendomlike seaduste vastaselt veel leidis, puuviljade ja piimatoodete ostmiseks. Matk algas järgmisel päeval pärast lõunasööki kella poole ühe paiku. Igale poisile oli õhtuooteks kaasa pandud leivakäär. Ja siis sammusimegi kuulsa kindluslossi poole suures summas nagu ärevil pääsuparv, ilma et põnevus oleks lasknud meil vähimatki väsimust tunda. Künkalt, kuhu peagi jõudsim, avanes võrratu vaade nii nõlval seisvale lossile kui ka käänulisele orule, kus sillerdav jõgi siugles nagu madu õrnalt haljendaval luhal. See oli üks neist lummavaist maastikest, millest nooruse või armastuse mõjul teravnenud meeled leiavad nii palju võlusid, et hiljem ei tohi neid enam iial vaatama minna. Just siis ütles Louis Lambert mulle:

„Ma nägin ju seda täna öösel unes!“

Ta tundis ära nii puudesalu, mille all me peatusime, kui ka leheklumpide paiknemise, jõevee värvi, lossitornid, pinnavormid ja kaugused, ühesõnaga, viimase kui ühe detaili selles paigas, mida ta nägi esimest korda elus. Me mõlemad olime lapsed – vähemalt mina oma kolmeteistkümnne eluaastaga; viieteistkümnneaastasel Louis'l võis olla geniaalse inimese sügavust. Kuid sel ajal ei suutnud kumbki meist valetada vähimategi pisiasjade kohta meie sõprusega seotud elus. Võimalik, et Lambert'i kõikvõimas mõtlemine tabas juba tollal nende seikade tähtsust, kuid nende kogu ulatust ei suutnud ta veel kaugeltki aimata, mistõttu oli ka ise esialgu lihtsalt hämmingus. Kui küsisin temalt, ega ta võinud kunagi lapsepõlves juba Rochambeau's käia, üllatas mu küsimus teda, aga ta lappas viivuks oma mälestusi ja vastas siis eitavalt. See sündmus, millesarnaseid võib leida paljude inimeste unenägudest, oli üks esimesi märke Lambert'i tärkavatest võimetest. Ta tõepoolest oskas tuletada sellest terve süsteemi ning rekonstrueerida üksiku mõttekillu põhjal kogu terviku, millesse see kuulus (just nagu Cuvier²⁴ omal alal).

24 Georges Cuvier (1769–1832), prantsuse loodusteadlane ja paleontoloog, kes töötas välja meetodi väljakaevatud loomaluudest skelettide kokkupanekuks; ta oli ka üks esimesi, kes seletas loomaliikides toimunud muutusi maal toimunud geoloogiliste katastroofide ja protsessidega. *Tlk*

Sel hetkel istusime kõrvuti vana tamme all. Louis mõtles natuke ning lausus siis:

„Kui just maastik ei tulnud minu juurde – mis oleks mõeldamatu –, siis järelilikult tulin mina siia. Ma olin siin samal ajal, kui magasin oma alkoovis, ja kas ei tähenda see, et mu keha ja seesmine olend olid teineteisest täiesti lahus? Kas ei tõenda see mingit senitundmatut liikumisvõimet või vähemalt mingite liikumisega samaväärsete nähtuste olemasolu? Ja kui mu vaim ja keha said une ajal lahku minna, miks ei peaks ma saama neid samamoodi lahutada ka ärkvel olles? Ma ei näe nende kahe väite vahel kolmandat võimalust. Kuid kas läheme edasi, tungime detailidesse? Kas see kõik juhtus mingi võime väel, mis paneb liikuma tolle teise olevuse, keda mu keha kui kest ümbritseb? Sest ma olin alkoovis ja samal ajal nägin maastikku... See pöörab ju paljud süsteemid peapeale. Või toimus kõik mõnes seni nimetus närvikeskuses, kus sünnivad tundmused, või hoopis ajukeskuses, kus sünnivad ideed? Viimane hüpotees tekitab kummalisi küsimusi. Ma kõnõdisin, nägin, kuulsin. Liikumine pole mõeldav ilma ruumita, heli levib üksnes sisenurkades ja pindadel, värvi annab ainult valgus. Kui ma öösel ja suletud silmil nägin enda sees värvilisi asju, kui ma kuulsin helisid absoluutses vaikuses ja ilma nende tingimusteta, milles heli üldse tekib, ja kui ma täiesti liikumatuna ikkagi läbisin ruumi, siis peab meil olema mingeid seesmisi võimeid, mis ei sõltu välistest füüsilistest seadustest. Tähendab, vaim saab tungida läbi materiaalse looduse. Miks küll on inimesed seni nõnda vähe mõelnud neile unes toimunud sündmustele, mis tõestavad, et inimene elab kaheti? Kas ei anna see fenomen alust tervele uuele teadusele?“

Nende sõnade juures lõi ta endale kõvasti vastu laupa ja jätkas siis:

„Isegi kui see pole uue teaduse printsiip, näitab see igatahes, et inimeses peitub veel mingeid tohutuid võimeid, või annab vähemalt märku meie kahe loomuse sagedasest irdumisest. Selle fakti ümber olen ma juba nii kaua tiirutanud. Nüüd lõpuks leidsin kinnituse väitele, et meie latentsed meeled ületavad meie nähtavaid meeli! *Homo duplex!*“²⁵

„Aga,“ jätkas ta pärast pausi ja rehmas kahtlevalt käega, „võib-olla polegi meil kahte loomust, võib-olla on meile lihtsalt antud seesmised ja täiustatavad omadused, mille harjutamine ja arendamine annavad meile võimalusi ennenägematuks aktiivsuseks, läbitungimis- ja nägemisvõimeks? Võib-olla on palav armastus imede vastu, see kõrkusest sündinud kirk, pannud

25 Kahetine inimene või kahekordne inimene. *Tlk*